

ΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ

Ἐκ τῶν πολλῶν ἀνά τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα βυζαντινῶν μνημείων, ἐξαιρέσει τῶν μνημῶν Δαφνίου καὶ Ὁσίου Λουκᾶ, τὰ ἐν Μυστρᾷ περισωθέντα ἀναντιρρήτως εἶναι τὰ κάλλιστα. Ταῦτα ὁμῶς δὲν ἔτυχον πρότερον ἐπαρκεῖς προσοχῆς καὶ μελέτης, πλὴν δὲ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ναῶν, περὶ ἣν ἀνεπαρκῶς διέτριψαν τινές, μάλιστα ὁ Couchaud¹, καὶ ἄλλων τινῶν ἀσημάντων καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πληρμελῶν εἰδήσεων παρὰ Buchon οὐδὲν ἕτερον κατ' ἀξίαν ἐγράφη περὶ τῶν μνημείων τούτων. Σπουδαίως δ' ἐστράφη ἡ πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀρχαιότητας τοῦ Μυστρᾶ προσοχὴ τῶν βυζαντινολογούντων μόλις ἐπ' ἐσχάτων, καθ' ὅσον δὲ γνωρίζομεν πρῶτος ἤρξατο διατρέβων περὶ αὐτῆς ὁ γνωστὸς ἐρευνητὴς τῆς βυζαντινῆς τέχνης κ. J. Strzygowski, ὅστις ὁμῶς ἐξαιρέσει γλυπτῶν τινῶν κοσμημάτων ἐκ τῶν ἐν Μυστρᾷ ναῶν οὐδὲν ἕτερον ἐδημοσίευσεν σχετιζόμενον πρὸς αὐτούς².

Ἀλλ' ἡ τιμὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης ὑφ' ὅλης συλλήβδην τὰς ὀφείας τῶν ἐν Μυστρᾷ μνημείων ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς ἓνα τῶν συμπαθεστέρων καὶ διαπρεπεστέρων ἐταίρων τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς, τὸν κ. Gabriel Millet, νῦν ἐκτακτον καθηγητὴν (*maitre de conférences*) τῆς ἐν Παρισίοις σχολῆς τῶν Ἀνωτέρων Σπουδῶν. Ὁ κ. Millet εἰργάσθη ἐπὶ μακρὸν ἐν Μυστρᾷ κατὰ τὰ ἔτη 1894, 1895 καὶ βραδύτερον, ἔχων δὲ συνεργάτην δοκιμώτατον ἀρχιτέκτονα, τὸν κ. Eustache ἐταῖρον τῆς ἐν Ῥώμῃ Γαλλικῆς Σχολῆς, κατώρθωσε ν' ἀγάγῃ εἰς αἴσιον πέρας τὸ δυσχερές τοῦτο ἔργον. Τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν αὐτοῦ ἐξέθηκον ὁ κ. Millet ἐν λεπτομερεὶ ἐκθέσει πρὸς τὸν διευθυντὴν τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς³. Αἱ λαμπραὶ δ' αὐταὶ μελέται ἐκδοθήσονται μετ' οὐ πολὺ ἐν τῇ θαυμασίᾳ σειρᾷ τῶν *Βυζαντινῶν μνημείων* ἅτινα τῇ ἀγωγῇ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπουργείου τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύ-

¹ *Choix des églises byzantines en Grèce* p. 23, 24, 25.

² *Idē* Byzantinische Zeitschrift, Tafel III, 4.

³ *Rapport sur une mission a Mistra* ἐν Bull. de Corr. Hellén. XIX σ. 268—272.

πρωίς καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν ἐκδίδονται ὑπὸ Γάλλων βυζαντινολόγων¹. Πρωτίστως διέτριψεν ἐν Μυστρᾷ ὁ κ. Millet² περὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν μνημείων αὐτοῦ, μάλιστα τοῦ κεντρικοῦ μέρους τοῦ φρουρίου, τῶν τειχῶν τῶν περιβολῶν, τῶν ἐκκλησιαστικῶν οἰκοδημάτων, τῶν ἀνακτόρων τῶν Δεσποτῶν καὶ τινῶν οἰκιῶν ὧν ἡ οἰκοδομία νομίζεται ἀξία μελέτης. Τὰ σπουδαιότατα τῶν μνημείων τούτων εἶναι οἱ ναοί, ὡς πρὸς ἐν ὅλῳ. Οὗτοι δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς τρεῖς κατηγορίας. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουσιν ἡ Μητρόπολις τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Δημητρίου, οἰκοδομηθεῖσα τῷ 1302 ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Νικηφόρου, ἀνοικοδομηθεῖσα δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον βραδύτερον ὑφ' ἐνὸς τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τοῦ Ματθαίου· τὸ Ἀφεντικὸ καθολικὸν μονῆς τιμωμένης ἄλλοτε ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας Ὁδηγητρίας τοῦ Βρονταχίου, οὗ ἡ οἰκοδομή ἀνέρχεται εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς 14^{ης} ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἡ Παντάνασσα ἀνεγερθεῖσα μικρὸν πρὸ τοῦ 1445. Οἱ τρεῖς οὗτοι ναοὶ εἶναι περίπου τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ οἱ κάλλιστοι τοῦ Μυστρᾷ. Ἀποτελοῦνται ἐκ μακροῦ σηκοῦ (νηὸς) χωριζομένου ἀπὸ δύο πλαγίων μικροτέρων σηκῶν διὰ κιονοστοιχιῶν αἰτίνες δίδουσιν εἰς αὐτοὺς ὄψιν λατινικῆς βασιλικῆς, ἀλλ' ἐν τῷ ἄνω διαμερίσματι εὗρηται γνήσιον τὸ βυζαντιανὸν διάγραμμα. Ἐκ τῶν ναῶν τούτων τὸ Ἀφεντικὸν ἔχει τὰς μᾶλλον εὐστόχους ἀναλογίας. Οὗτος καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι ἀξιοσημεῖωτος ὅτι εἶναι εἰς τῶν τελευταίων ναῶν οἵτινες κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἢ τοῦ Δαρνίου ἐπεικλήθησαν ἔσωθεν δι' ὀρθομαρμαρώσεως. Καὶ οἱ τρεῖς ναοὶ οὗτοι εἶχον πλαγίας στοάς καὶ κωδωνοστάσια. Τὸ τῆς Παντανάσσης προδίδει διὰ τῆς οἰκοδομίας καὶ τῆς διακοσμήσεως αὐτοῦ μίμησιν τῆς δυτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς³.

Τρεῖς ἕτεροι ναοὶ ἥττονος λόγου ἀξιοὶ εἶναι διαφοροῦ τύπου. Δὲν ἔχουσιν ἄνω διαμερίσμα, διαφέρουσιν ὁμῶς τοῦ καθιερωμένου τύπου ὅπως καὶ οἱ σύγχρονοι ναοὶ τῆς Τραπεζοῦντος, διὰ τῆς χαρακτηριστικῆς ἐπιμήκυνσεως τοῦ δυτικοῦ βραχίονος τοῦ σταυροῦ. Ὁ ἀρχαιότερος εἶναι ὁ τῆς Εὐαγγελιστρίας, ὁ τῆς ἁγίας Σοφίας φέρων τὰ μονογραφήματα τῶν

¹ Monuments de l'art byzantin, Collection de volumes in 40, illustrés d'un grand nombre de dessins et de planches. Τῶν μνημείων τούτων ἐξεδόθη ὁ πρῶτος λαμπρὸς τόμος περιέχων τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς μονῆς Δαρνίου ὑπὸ τοῦ κ. Millet. Τὰ τὸν Μυστρᾷ ἀφορῶντα ἐκδίδονται ἐν τῷ τετάρτῳ τόμῳ, φέροντι ἐπιγραφὴν Les ruines de Mistra, Architecture et Peinture.

² Millet, Rapport, ἐν ἀν. σ. 269.

Καντακουζηνῶν εἶναι μεταγενέστερος, τέλος ὁ ναὸς τῆς Περιβλέπτου διὰ τοῦ ρυθμοῦ τῶν κιονοκράνων αὐτοῦ, ἅτινα βάρβαρος ἐπισκευὴ κατέστρεψε καὶ ὧν ὁ κ. Millet εὗρεν ἐν ἀξιόλογον τεμάχιον, φαίνεται σύγχρονος τῇ Παντανάσῃ¹.

Οἱ δύο ἄλλοι ναοὶ εἶναι ὅλως διαφόρου χαρακτῆρος. Ὁ τῶν ἁγίων Θεοδώρων φαίνεται μίμησις τοῦ ρυθμοῦ εἰς ὃν ἀνήκουσιν, οἱ ναοὶ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, τοῦ Δαφνίου καὶ τοῦ ἁγίου Νικοδήμου² ἐν Ἀθήναις. Ὁ ναὸς οὗτος εἶναι ἀτυχῶς κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένος. Ὁ ἕτερος ναὸς, ὁ τοῦ ἁγίου Νικολάου, φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους³.

Πλὴν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μεγάλῃς σπουδαιότητος εἶναι καὶ τὰ περισωθέντα γλυπτὰ κοσμήματα καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν ναῶν, ἐξ ὧν ὑπερέχουσι τὸ εἰκονοστάσιον τῆς Μητροπόλεως καὶ ἡ ἐν τῇ Περιβλέπτῃ ἀνάγλυφος εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ κ. Millet ἐρωτογράφησεν ἡ ἐσχέδισεν πάντα ταῦτα, κατήρτισε δ' ἐν Μυστρά μυσεῖον ὅλον ἐκ πλεον τῶν τριακοσίων γλυπτῶν τεμαχίων. Ἐκεῖνο ὅμως εἰς ὃ ἐπέστησε ἰδίᾳ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ὁ ἀκάματος βυζαντινολόγος εἶναι ἡ γραφικὴ τῶν ναῶν, οἵτινες ἦσαν κατάκοσμοι ἄλλοτε διὰ τοιχογραφιῶν, αἵτινες ὅμως ἐνεκα τῆς ἐγκαταλείψεως καὶ τῆς ἐπηρείας τῶν καιρῶν ὑπέστησαν μεγίστης βλάβας. Οὕτως οἱ ναοὶ τῆς Εὐαγγελιστρίας, τῶν ἁγίων Θεοδώρων καὶ τῆς ἁγίας Σοφίας δὲν διατηροῦσιν εἰμὴ λείψανα τοῦ διακόσμου αὐτῶν. Ἡ Μητρόπολις διετήρησε μικρὸν μέρος ἀβλαβές τῶν ἀγιογραφιῶν αὐτῆς, μάλιστα τῶν ἐντὸς δίσκων προτομῶν ἁγίων καὶ τινος εἰκόνης ἀναφερομένης εἰς τὸν βίον τῆς Θεοτόκου. Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀφεντικοῦ εἶναι εἰσέτι κεκοσμημένοι ὑπὸ εἰκόνων, ἀλλ' αἱ πλείστα ἐξ αὐτῶν ἐκαλύφθησαν ἤδη ὑπὸ λιθοδῶν συγκριμάτων, ἅλλα δὲ εἰκόνες διατηρήθησαν κάλλιον ἐν τοῖς παρεκκλησίαις. Μόνον δ' οἱ ναοὶ τῆς Περιβλέπτου καὶ τῆς Παντανάσσης διετήρησαν τὸ μέγιστον μέρος τοῦ διακόσμου αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ τῆς Περιβλέπτου αἱ εἰκόνες ἔπαθον τὰ μέγιστα ὑπὸ τῶν βροχῶν καὶ ἐκαλύφθησαν ἐν πολλοῖς ὑπὸ συγκριμάτων. Πρὸς καθαρισμόν αὐτῶν ὁ κ. Millet ὑπεβλήθη εἰς πολλοὺς κόπους, κατάρθωσεν ὅμως ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὰς τῶν ἐπ' αὐτῶν ξένων οὐσιῶν. Αἱ ἀγιογραφίαι τῆς Περιβλέπτου περιστρέφονται εἰς τὰς μεγάλας σκηνὰς τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτό-

¹ Millet, αὐτόθι.

² Ὁρθότερον Θεοτόκος Σώτηρα τοῦ Νικοδήμου.

³ Millet, αὐτόθι.

κου, εἶναι δ' αἱ συνθέσεις αὗται ἔργα τῆς αὐτῆς σχολῆς, ὅχι ὁμῶς καὶ τῆς αὐτῆς χειρός'. Παρ' ὅλας δὲ τὰς δυσχερείας κατωρθώθη ἡ ἀντιγραφὴ καὶ ἡ φωτογράφησις αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν κ. Eustache ἀντέγραψε τινὰς τούτων διὰ χρωμάτων, ὁ δὲ κ. Millet ἐφωτογράφησε πάσας τὰς ἄλλας, ὅπου δὲ ἡ φωτογράφησις ἀπέδωκε κακῶς τὰς εἰκόνας ἀντέγραψε διὰ διαφανοῦς χάρτου. Αἱ εἰκόνες τῆς Παντανάσσης διατηρήθησαν κάλλιον, ἐνταῦθα δ' εἰργάσθησαν πλειότερον οἱ κ.κ. Eustache καὶ Millet, καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἀντέγραψε διὰ χρωμάτων τὴν εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὁ δὲ κ. Millet ἐφωτογράφησε πάσας τὰς ἄλλας σκηνάς. Βραδύτερον δ' ἐμελέτησεν οὗτος τὰς τοιχογραφίας τοῦ ἄνω διαμερίσματος τοῦ ναοῦ ἀναφερομένας εἰς τὸν κύκλον τοῦ Ἀκαθίστου, μεγίστου ἐνδιαφέροντος καὶ ἑτέρας ἀποτελούσας σειρὰν ἀξιολογωτάτων εἰκόνων μαρτύρων. Πρὸς τούτοις δὲ ἀντεγράφησαν ἢ ἐφωτογραφήθησαν καὶ πολλαὶ τῶν εἰκόνων τοῦ Ἀφεντικοῦ.

Αἱ εἰκόνες αὗται μέχρι τοῦδε ἄγνωστοι, εἶναι μεγίστου ἐνδιαφέροντος. Ἐν αὐταῖς διαβλέπομεν νέους κανόνες τῆς τέχνης, διαφέροντας οὐσιωδῶς ἐκείνων οὓς ἐφῆρμοςαν οἱ Βυζαντινοὶ ἐν τῇ τέχνῃ κατὰ τὴν ΙΑ' ἑκατονταετηρίδα, μάλιστα ἐν τοῖς ψηφιδωτοῖς τοῦ Δαφνίου καὶ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ὅπου βλέπομεν τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἣν ἐξήσκησεν ἡ μίμησις ἀρχαίων προτύπων τῆς γλυπτικῆς. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Μυστρᾶ ἐπενθυμίζουσι μᾶλλον τὴν πρώτην ἰταλικὴν τέχνην τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος, εἶναι ὁμῶς ἔργα Ἑλλήνων τεχνιτῶν. Ἡ φραγκικὴ κατὰκτησις δὲν ἐπῆνεγκεν αὐτῇ τὴν παρακμὴν τῆς βυζαντιακῆς τέχνης, ἐπετάχυνε μόνον τὸν μετασχηματισμὸν αὐτῆς. Ἡ ἑνδεκα μόνη εἰς ἣν περιῆλθε μετὰ τὴν ξενικὴν ἐπίδρομὴν τὸ βυζαντιακὸν κράτος ἔσχεν ὥς ἀπόρροϊαν τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν πολυτελῶν ψηφιδωτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ζωγραφικὴ ἀνεπτύχθη μεγάλως· ἔχουσα ἤδη σταθερὸν ἔδαφος καὶ ἀπαλλαγείσα τῆς αὐστηρᾶς ἱερατικῆς παραδόσεως, ἐξεῦρε νέους τύπους, ἀναπτυσσομένη δὲ βαθμυδὸν κατέστη ἐπὶ μᾶλλον τελεία κατὰ τὰς ΙΔ' καὶ ΙΕ' ἑκατονταετηρίδας.

Αἱ εἰκόνες αὗται, ὅπως καὶ αἱ τοῦ Ἀθωνος τῶν ΙΔ' καὶ ΙΕ' ἑκατονταετηρίδων (παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἐν Λαύρῃ, τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἀγίου Παύλου), πρὸς ἃς αὗται ὁμοιάζουσι τὰ μέγιστα, εἶναι πρόδρομοι τῆς ἀναγεννήσεως ἐν τῇ τέχνῃ παρὰ τοῖς Βυζαν-

¹ Millet. *Rapport* ἐν ἄν.

τίνοις. Ἡ ἀκριὲς τῆς τέχνης ταύτης ἀνεφάνη κατὰ τὴν ΙΣ' ἑκατονταετηρίδα. Τὰ κλασσικὰ ἔργα αὐτῆς εἶναι αἱ τοιχογραφίαι τῶν Καρυῶν καὶ τοῦ Βατοπεδίου, ὁ δὲ πολυθρόνητος Πανσέληνος, εἰς ὃν ἡ Ἀθωνικὴ παράδοσις ἀποδίδει τῆς εἰκόνας ταύτας, διακαιοῦται εἰς τὸν τίτλον τοῦ Βυζαντινοῦ *Γαλαήλ* ¹.

Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον διὰ τὴν ἱστορίαν μέρος τῶν μελετῶν τοῦ κ. Millet ὑπῆρξαν αἱ ἐπιγραφαί, αἵτινες καὶ ἐδημοσιεύθησαν πρὸ τινος οἰονεῖ πρωτόλειον τῶν ἐν Μυστρᾷ ἐργασιῶν τοῦ διαπρεποῦς βυζαντινολόγου. Αὗται ἐκδοθεῖσαι ἐν τῷ *Bulletin de Correspondance Hellénique* (XXIII σ. 97—156) ἐξετυπώθησαν καὶ εἰς ἴδιον τεύχος ². Ἡ ἀρίστη αὕτη συλλογὴ περιλαμβάνει πάσας τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Μυστρᾷ ἐκδεδομένας καὶ ἀνεκδότους, ἐξαίρεσαι τῶν λειτουργικῶν καὶ εἰκονογραφικῶν, αἵτινες δημοσιευθήσονται ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν ναῶν καὶ τῶν εἰκόνων, ἀποτελεῖ δὲ τὸ πρῶτον ἕμισυ τοῦ ὅλου περὶ τῶν ἐπιγραφῶν ἔργου, περιέχον τὰ καίμενα δὲ ἐπιγραφῶν μετὰ τῶν πανομοιοτύπων τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν. Ἐν τῷ δευτέρῳ ἡμίσει ἐκδοθησομένῳ βραδύτερον περιέχονται τὰ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας διεξοδικὰ ὑπομνήματα καὶ ἄλλαι ἀναγκαῖαι σημειώσεις ³.

Αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ Μυστρᾷ καίτοι ἀπὸ ποσούτων χρόνων προύκειντο τοῖς ἐπισκέπταις τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης πόλεως, παραδόξως ὁμῶς οὐδεμιᾶς ἔτυχον προσοχῆς, μόνον δ' ὁ περιβόητος Fourmont ἀντέγραψε τινὰς τούτων παραμεινάσας ἀνεκδότους ⁴, ἑτέρας δὲ ὁ μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Ἀνανίας ὁ τῷ 1750 σφαγεὶς ὑπὲρ πατρίδος κατεχώρισεν ἐν τῷ κώδικι τῆς μητροπόλεως, ἐκδοθεῖσας ὑπὸ τοῦ Buchon ⁵. Δύο ἄλλαι ἐδημοσιεύθησαν, μία μὲν ἐν τῷ *Expédition scientifique de Morée* (II, 80), ἑτέρα δ' ὑπὸ τοῦ Le Bas ⁶. Ἡ μελέτη τῶν ἐπιγρα-

¹ Millet, *Rapport* ἐν. ἄν. σ. 271.

² *Inscriptions byzantines de Mistra* (Ire partie: textes) εἰς 8^{ον} σελ. 60 μετὰ 8 φωτοτυπικῶν πινάκων καὶ 35 πανομοιοτύπων ἐν τῷ καίμένῳ εἰκόνων. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν ἀδελφῶν Παρρῆ.

³ Πλὴν τῶν βυζαντιακῶν ὁ κ. Millet εὑρεν ἐν Μυστρᾷ καὶ ἀρχαίας τινὰς ἐπιγραφὰς, 4 τουρκικὰς καὶ 35 ἐπιτουρβίους ἰουδαϊκάς.

⁴ Τὰ χειρόγραφα τοῦ Fourmont ἀπόκεινται ἐν τῇ Ἑθν. Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων (*Bibl. Nat. Suppl. gr.*), ἔμεινον δὲ μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτοι αἱ ἐν αὐτοῖς ἐπιγραφαὶ αἱ ἐκ τοῦ Μυστρᾷ προερχόμεναι.

⁵ *Recherches historiques*, I Annexe A.

⁶ *Inscr. Graec. Lacon.*, σ. 152.

ρῶν τούτων ἀνέκει εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, πρῶτος δ' ἀντέγραψε καὶ ἐδημοσίευσε τὰς πλείστας τούτων ὁ μετ' ἀγάπης ἀσχολούμενος εἰς τὴν βυζαντιακὴν ἐπιγραφικὴν καθηγητὴς κ. Κωνστ. Ζησίου¹, ὅστις μετριοφρόνως, ἀθορύβως καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀρωγῆς κατώρθωσεν ὅ,τι οὐδ' ἐσκέφθησαν οἱ παρ' ἡμῖν αὐτοκαλούμενοι χρυσιανολόγοι. Ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Ζησίου ἐκδοσις τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Μυστρᾶ ἐκρίθη εὐμενέστατα ὑπὸ τῶν ἐπαίωντων, αὐτὸς δ' οὗτος ὁ κ. Millet ἐδημοσίευσεν ἐκτενῆ κρίσιν, ἐν ᾗ ὁμολογῶν τὰς ἀρετὰς αὐτῆς δὲν ὤκνησε νὰ ὑποδείξῃ καὶ τινὰς ἐλλείψεις, παρετήρησε δ' ὅτι ἡ δημοσίευσις τῶν χρυσοβούλλων ἔπρεπε νὰ συνοδεύηται ὑπὸ φωτοτυπικῶν πανομοιότυπων αὐτῶν². Ὑπεσχέθη δ' ἑκτοτε ὁ κ. Millet ὅτι θὰ ἀνεπλήρου αὐτὸς τὴν ἐλλειψιν ταύτην. Ἐν τούτοις νομίζομεν ὅτι ἡ ἐκδοσις τοῦ κ. Ζησίου, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸ ἀπιστεύτως βραχὺ τοῦ χρόνου καθ' ὃν οὗτος διέτριψεν ἐν Μυστρᾷ (ἐννέα περίπου ἡμέρας) καὶ τὴν παντελῆ ἐλλειψιν παντὸς βοήθηματος, δὲν δύναται ἢ νὰ περιποιήσῃ τιμὴν εἰς τὴν παλαιογραφικὴν ἐμπειρίαν τοῦ συγγραφέως τῶν Συμμίκτων.

Ἡ δ' ἐκδοσις τοῦ κ. Millet ἐγένετο μετὰ πάσης ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ μεθόδου. Οὕτω πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐπιγραφαὶ συνοδεύονται ὑπὸ ἀκριβεστάτων πανομοιότυπων, τὰ δὲ χρυσοβούλλα τοῦ Ἀφεντικοῦ καὶ αἱ ἐπὶ τῶν κινόνων τῆς Μητροπόλεως ἐπισκοπικαὶ πράξεις ὑπὸ λαμπρῶν φωτοτυπικῶν πινάκων γενομένων ἐκ φωτογραφιῶν αὐτοῦ τοῦ κ. Millet. Αἱ πανομοιότυποι εἰκόνες τῶν ἐπιγραφῶν ἐγένοντο κατὰ τὰ σχεδιογραφήματα τῶν ζωγράφων Roncin καὶ Ροῦμπου, οἵτινες μετὰ τοῦ ἑτέρου ζωγράφου Yperman συνώδευσαν τὴν ἀποστολὴν τοῦ κ. Millet. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φωτογράφησιν τῶν χρυσοβούλλων ὁ κ. Millet κατώρθωσε νὰ ὑπερνικήσῃ πολλὰς δυσχερείας, αἵτινες παρενεβάλλοντο διὰ τὸ σκοτεινὸν τοῦ χώρου ἐν ᾧ ταῦτα εἶναι ἀντιγεγραμμένα ἐπὶ τῶν τοίχων, ἐπέτυχεν δὲ τὴν φωτογράφησιν αὐτῶν φωτίσας καταλλήλως τὸ δωμάτιον τοῦ νάρθηκος διὰ σειρᾶς ἀνακλαστικῶν κατόπτρων. Πλὴν δὲ τῶν πανομοιότυπων συνοδεύονται πᾶσαι αἱ ἐπιγραφαὶ ὑπὸ λεπτομερῶν σημειώσεων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μέγεθος τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ὅσα ἄλλα δὲν διδάσκουσι τὰ πανομοιότυπα.

Ἡ δημοσίευσις ἀρχεῖται ἀπὸ τῶν χρυσοβούλλων τοῦ Ἀφεντικοῦ, ἅτινα

¹ Σύμμικτα, σελ. 48 - 71.

² Byzantinische Zeitschrift II 336 - 338.

εἶναι τὰ σπουδαιότατα τῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ Μυστρά. Ταῦτα φέρονται ἀντιγεγραμμένα ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ πρὸς δεξιὰν δωματίου τοῦ νάρθηκος διὰ τῆς λεγομένης μεγαλογραμμαίου βυζαντικῆς γραφῆς¹ καὶ τὸ μὲν πρῶτον τούτων χρονολογικῶς παλαιότερον ἐξεδόθη ὑπὲρ τῆς μονῆς ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ Γέροντος τῷ 1314 ἢ 1315¹. Ἀποτελεῖται ἐκ στίχων 54 καὶ περιλαμβάνει μετὰ μακρότατον προοίμιον περί ἐλευθεριότητος βασιλικῆς κ.τ.τ., ἀπαρίθμησην τῶν κτημάτων καὶ μετοχίων τῆς μονῆς, ἅτινα κατὰ τὸ χρυσόβουλλον δέον νὰ ὦσιν ἀσύδοτα καὶ ἀπηλλαγμένα πάσης ὀχλήσεως τῶν ἐν Πελοποννήσῳ στρατιωτικῶν ἢ πολιτικῶν ἀρχόντων. Ὅρίζει δ' ὅτι ἡ μονὴ εἶναι βασιλικὸν ἱδρυμα καὶ ὅτι ὑπάγεται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου, ὅτι ὁ ἡγούμενος ἔσεται ἰσόβιος καὶ ὅτι ὁ διάδοχος αὐτοῦ θὰ ἐκλέγῃται ὑπὸ τῆς ὁλομελείας τῶν μοναχῶν. Ὅρίζει πρὸς τούτοις ὅτι ἡ χειροτονία αὐτοῦ θὰ ἐπικυρῶται ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου μεταβαίνων οὗτος θὰ λαμβάνῃ ὡς ἐπίσημον γνώρισμα τοῦ ἀξιωματοῦ αὐτοῦ παρὰ μὲν τοῦ πατριάρχου τὴν σφραγίδα τῆς ἡγουμενίας, παρὰ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος τὸ δικαίκιον. Περιέχει δὲ τὸ χρυσόβουλλον τοῦτο ὅρους τοῦ πε κανονικοῦ καὶ τοῦ ἁστικοῦ δικαίου καὶ πολλὰς τὸ πρῶτον ἀπαντῶσας λέξεις. Τὸ δὲ δεύτερον χρονολογικῶς χρυσόβουλλον ἐξεδόθη ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τοῦ Θ' κατ' Αὐγούστον τοῦ 1319, διαφέρει δὲ τοῦ πρῶτου μόνον κατὰ τὸ προοίμιον, κατὰ τὰ ἄλλα ὡς ἀντιγραφὴ ἐκείνου. Ἀποτελεῖται δ' ἐκ στίχων 55. Τὸ τρίτον χρυσόβουλλον ἐξεδόθη ὑπὸ Ἀνδρονίκου τοῦ Γέροντος κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1320 καὶ εἶναι τὸ βραχύτατον πάντων, ἀποτελούμενον ἐκ στίχων 35, στερούμενον προοιμίου καὶ περιέχον ὡσαύτως ἀπαρίθμησην κτημάτων τῆς μονῆς ἀπηλλαγμένων φόρου. Τὸ τέταρτον τῶν χρυσόβουλων ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἀνδρονίκου τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1322 καὶ στερεῖται ὡσαύτως προοιμίου, περιλαμβάνει δ' ἀπαρίθμησην κτημάτων δωρηθέντων τῇ μονῇ ὑπὸ τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τῶν Φράγκων ἀγωνιζομένου Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου Ἀσάν, ἀνεψιοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀποτελούμενον ἐκ στίχων 51. Πλὴν τούτων δὲ δημοσιεύει ὁ κ. Millet τὸ πρῶτον ἤδη καὶ λείψανον ἐξ ὀκτὼ στίχων ἑτέρου χρυσόβουλου. Τὰ κείμενα ταῦτα

¹ Ἐπειδὴ ἐγένετο ἐξίτηλος παντελῶς ἡ λέξις ἡ ἀναγράφουσα τὸν μῆνα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὁρίσθῃ εἰς ποῖον τῶν ἐτῶν τούτων ἀντιστοιχεῖ τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος 6823.

εἶναι πολύτιμα ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν, διότι γνωρίζουσιν ἡμῖν πλὴν τοῦ ὁργανισμοῦ τῆς μονῆς καὶ τοῦ κτηματικοῦ αὐτῆς πλούτου, πολλὰ σχετιζόμενα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ δεσποτάτων. Κτήματα τῆς μονῆς εὐρίσκοντο εἰς πάσας τὰς χώρας τῆς Πελοποννήσου κατεχομένας ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, ἐν Τριφυλίᾳ, ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐν Κυνουρίᾳ. Ἐξ αὐτῶν ὡσαύτως διδασκόμεθα ὅτι ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Παχώμιος ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ πρωτοσυγκέλλου τῆς *Πελοποννήσου*. Ὁ κ. Millet ἀποκατέστησε πολλὰ μέρη τοῦ κειμένου μετὰ πολλῆς εὐστοχίας, τὸ δὲ σπουδαιότατον, κατώρθωσε νὰ διευκρινήσῃ ὀρθῶς ὅτι τὸ πρῶτον τῶν χρυσοβούλλων ἀνήκει εἰς Ἀνδρόνικον τὸν Γέροντα καὶ τὸ δεύτερον εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μιχαήλ. Οἱ δὲ φωτοτυπικοὶ πίνακες τῶν χρυσοβούλλων ἐγένοντο μετὰ τοσαύτης ἀκριθείας ὥστε δύναται ν' ἀντιληφθῇ τις ἰδίῳις ὁμῶσι τοῦ ὀρθοῦ τῶν ἀναγνώσεων τοῦ κ. Millet. Πλὴν τῶν χρυσοβούλλων ἐν τῷ αὐτῷ δωματίῳ εὕρηνται καὶ τέσσαρα ἐπιγράμματα εἰς τριμέτρους ἰαμβικούς, δι' ὧν ἐγκωμιάζεται ὁ οἶκος τῶν Παλαιολόγων, δημοσιευόμενα ταῦτα ἄνευ πανομοιότητων. Ἐκ τοῦ πρὸς νότον τοῦ νόρθηκος παρεκκλησίου δημοσιεύεται ἡ ἐπιτάφιος ἐπιγραφή τοῦ δεσπότη Θεοδώρου Β' τοῦ Παλαιολόγου μετ' ἀκριβοῦς πανομοιότηπου, ἐκ δὲ τοῦ εἰς τὴν νότιον πρόσοψιν τοῦ ναοῦ ἐρειδομένου παρεκκλησίου δημοσιεύεται ἑτέρα ἐπιτάφιος ἐπιγραφή κεκολοβωμένη καὶ ἐν ἀξιολογωτάτῳ μονογράφημα Κυπριανοῦ πρωτοσυγκέλλου ἡγουμένου. Εἶναι δὲ ὁ Κυπριανὸς οὗτος ὁ γνωστὸς μετὰ τὸν Παχώμιον ἡγούμενος τῆς Παναγίας τοῦ Βροντοχίου¹. Ἐκ τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγίων Θεοδώρων τοῦ Βροντοχίου δημοσιεύονται αἱ ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τῷ πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν δύο ἐπιγραφαί, ὧν ἡ μὲν πρώτη εἶναι προσευχὴ πρὸς τὴν Θεοτόκον. Μανουὴλ Παλαιολόγου τινός, ἡ δὲ δευτέρα ἐπιτάφιος ἐπιγραφή τοῦ αὐτοῦ Παλαιολόγου. Τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης συμπληροῖ ὁ κ. Millet εἰς 5 (Πλ) 6', ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι ὁ Μανουὴλ οὗτος Παλαιολόγος εἶναι ἄλλος ἢ ὁ ὁμώνυμος αὐτοκράτωρ.

Ἐκ τῆς Μητροπόλεως (ἁγίου Δημητρίου) πλὴν τῆς ἀξιολόγου ἐμμέτρου ἐπιγραφῆς τῆς μνημονευούσης τὴν ἰδρυσιν τοῦ ναοῦ ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Νικηφόρου ἐν ἔτει χω:η' ἤδη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀνανίου ἀντιγραφείσης², δημοσιευθείσης δ' ὀρθότερον ὑπὸ τοῦ κ. Ζησίου,

¹ Miklosich et Müller, Acta et Diplomata, I. CCXXIII.

² Buchon, Recherches historiques, I Annexe A.

καὶ ἐνὸς ἐπιγράμματος εἰς δύο δακτυλικοὺς στίχους, δημοσιεύονται αἱ σπουδαιοτάται ἐπὶ τῶν κιόνων τοῦ ναοῦ πράξεις τῶν μητροπολιτῶν Λακεδαιμονίας Νικηφόρου, Λουκᾶ καὶ Νεῖλου. Αἱ τρεῖς τῶν πράξεων τούτων ἀναγράφουσι τὴν κτηματικὴν περιουσίαν τῆς Μητροπόλεως καὶ σκοποῦσι τὴν περιφροῦρησιν αὐτῆς ἀπὸ ἀρπάγων, ἀναθεματίζουσαι πάντα ὅστις ἤθελε τολμήσει ν' ἀπαλλοτριώσῃ τι ἐκ τῶν κτημάτων τούτων. Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐξ αὐτῶν εὑρηται ἐπὶ τοῦ πρώτου δεξιᾷ τῷ εἰσίδοντι στύλῳ, εἶναι δὲ τοῦ μητροπολίτου Νικηφόρου, φέρουσα χρονολογίαν 1312 καὶ ἀποτελουμένη ἐκ 18 στίχων, εἰκονίζεται δ' ἐν τῷ σ' φωτοτυπικῷ πίνακι. Ἐπὶ τοῦ τρίτου πρὸς ἀριστερὰν στύλου εὑρηνται δύο πράξεις τοῦ μητροπολίτου Λουκᾶ διαφόρων ἐποχῶν· καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐξ αὐτῶν ἐγράφη τῷ 1330, ἡ δὲ δευτέρα τῷ 1341. Ἀμφότεραι ἀποτελοῦνται ἐξ 27 στίχων, εἰκονιζόμεναι ἐν τῷ Ζ' φωτοτυπικῷ πίνακι. Δύο δ' ὡσαύτως πράξεις τοῦ μητροπολίτου Νεῖλου εὑρηνται ἐπὶ τοῦ τρίτου πρὸς δεξιὰν στύλου, γεγραμμέναι διὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς, ἡ μὲν πρώτη μηνὶ Μαίῳ τοῦ 1339, ἡ δὲ δευτέρα μηνὶ Δεκεμβρίῳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους, εἰκονίζονται δ' αὐταὶ ἐν τῷ Η' πίνακι. Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου πρὸς δεξιὰν στύλου εὑρηται ἐπιγραφὴ ἐπιτήδης διὰ σφύρας ἀποκεκρουσμένη καὶ ἀμυδρὰ διασώζουσα τὰ ἔγνη τῶν γραμμάτων. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἐνομίζεται ἀδύνατον ν' ἀναγνωσθῇ καὶ ὁμῶς ὁ κ. Millet διὰ μεγάλων μόχθων καὶ τῆς ἀπαραμύλλου αὐτοῦ ἰδιοφυίας εἰς τὴν βυζαντιακὴν ἐπιγραφικὴν κατάρθωσε νὰ ὑπερνικήσῃ κωλύματα φαινόμενα ἀνυπέρβλητα καὶ ν' ἀναγνώσῃ ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἐπιγραφὴν. Ὅποια παλαιογραφικὴ ἐμπειρία καὶ ὅποιοι κόποι ἀπηρτοῦντο, ὅπως κατορθωθῇ τοῦτο, δύνανται νὰ ὁμολογήσωσιν οἱ ἰδόντες τὴν ἐπιγραφὴν. Μόνον διὰ ταύτην τὴν ἀνάγνωσιν εἶναι ἄξιος ὁ κ. Millet τῶν θερμοτάτων συγχαρητηρίων. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη περιέχει βαρύτατον ἐπιτήμιον κατὰ κληρικοῦ τινος Ἰωάννου φωρθέντος ἐπανειλημμένως ἐνόχου ἐκκλησιαστικῶν πλημμελημάτων. Ἀποτελεῖται δ' ἐκ στίχων 19. Ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς καθίσταται κατὰ-δηλον, διατὶ ἀπηλείφθη αὕτη εἴτε ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς μεταγνώσεως καὶ ἀπαλλαξάσης τὸν ἐνοχον τοῦ ἀπορισμοῦ εἴτε βραδύτερον ὑπὸ συγγενῶν αὐτοῦ ἢ φίλων θελόντων διὰ τῆς ἀπαλείψεως τοῦ ἀναθήματος ἐκ τόσον καταφανοῦς τόπου νὰ συνεξαλείψωσι τὸ στίγμα τοῦτο ἀπὸ τῆς μνήμης αὐτοῦ. Μετὰ τὰς ἐπισκοπικὰς ταύτας πράξεις δημοσιεύεται ἡ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ στηθαίου τῆς γυναικωνίτιδος διὰ μεγάλων ἀναγλύφων γραμμάτων ἐπιγραφὴ ἡ μνημονεύουσα ὡς κτήτορα τὴν μητροπολίτην

Ματθαῖον (ὕψ. γραμ. περίπου 0.12), μετ' αὐτὴν δὲ τέσσαρα μονογραφήματα ἀναλυόμενα εἰς: ὁ κτήτωρ μητροπολίτης Λακεδαιμονίας *Μαυθαῖος*. Ταῦτα εἶναι γεγραμμένα διὰ λευκῶν γραμμῶν ἐπὶ ἐρυθροῦ ἰδάρους ἐπὶ τῶν ἡμιαψίδων τῶν ἐρειδομένων εἰς τὰ παράθυρα. Ἔτερα μονογραφήματα τοῦ αὐτοῦ μητροπολίτου, γλυπτὰ ταῦτα, εὑρήνται ἐπὶ δύο μικρῶν ἐκ μαρμάρου ἀψίδων, αἵτινες κοσμοῦσι τοὺς στύλους τῆς μεγάλης ἀψίδος. Ἐν τῷ διακονικῷ εὑρήται ἐπιγραφή παρὰ τινὰ εἰκόνα ἐξίτηλον ἐπισκόπου τινός, οὗ σφύζεται μόνον στέφανος τῆς ἁγιότητος, μνημονεύουσα τοῦτον ὡς ἁγίου. Πλὴν δ' ἐτέρων δύο ἐπιγραφῶν κολοβῶν καὶ τινος ἀσημάντου χαράγματος (graffito) δημοσιεύεται ἡ τοῦ μητροπολίτου Ἀνανίου ἑμμετρος ἐπιγραφή (1744) καὶ δύο ἄλλαι νεωτέρων χρόνων (1802).

Ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου εὑρήται εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἔχουσα ἐκατέρωθεν γυναῖκά τινα, ἀριστερᾷ μὲν εἰκονιζομένην ἐν ἰδιωτικῇ περιβολῇ, δεξιᾷ δὲ φέρουσαν τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἐκατέρωθεν δὲ τῆς κεφαλῆς ἀμφοτέρων τῶν εἰκόνων ἐπιγραφὴν μνημονεύουσαν τὴν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον μετάστασιν τῆς κυρᾶς *Καλῆς τῆς Καβαλασέας* μετονομασθείσης *Καλινίκης μοναχῆς*. Παρ' αὐτὴν δὲ δύο ἕτεραι ἐπιγραφαὶ Ἀννης *Δασκαρίνης* καὶ Θεοδώρου Ὀδηγητριανοῦ.

Ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Περιβλέπτου ἐκτὸς τοῦ μονογραφήματος τοῦ ὀνόματος τῆς μονῆς, ὅπερ ἐδημοσίευσεν ἤδη πανομοιότυπως ὁ κ. Ζησίου, καὶ τινος ἄλλης ἐπιγραφῆς νεωτέρων χρόνων, δημοσιεύεται ἀξιόλογον διπλοῦν μονογράφημα *Λέοντος τοῦ Μανρόπαπα* καὶ δύο ἕτεραι ἐπιγραφαί, ὧν λέξεις τινὲς μόνον περιεσώθησαν.

Ἐκ τοῦ περικαλλοῦς ναοῦ τῆς Παντανάσσης δημοσιεύονται τὰ ἐπὶ τῶν ἡμιαψίδων τῶν ἐρειδομένων εἰς τὰ παράθυρα ἑξ μονογραφήματα γεγραμμένα διὰ βαθέων ἐρυθρῶν γραμμῶν ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Τούτων τὰ τέσσαρα πρῶτα ἀνέγνωσεν ὁ κ. Millet ἀσφαλῶς εἰς: κτήτωρ Ἰωάννης Φραγκόπουλος πρωτοστράτωρ. Ἐνέχουσι δὲ τὰ μονογραφήματα ταῦτα μεγάλην ἱστορικὴν σημασίαν, διότι ἐξ αὐτῶν ἤδη τὸ πρῶτον μανθάνομεν καὶ τὸν κτήτορα καὶ τὸν χρόνον τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ. Εἶναι δὲ ὁ Φραγκόπουλος οὗτος ὁ πρωτοστράτωρ τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, μνημονευόμενος ἐν τινὶ προστάγματι αὐτοῦ τοῦ ἔτους 1444¹.

¹ «Καθὼς τοῦ ἐδόθη διὰ γράμματος ἀπὸ τὸν ἴδιον γενεράλη τῆς Βασιλείας μου κύριον Ἰωάννην Φραγκόπουλον». Miklosich et Müller, *Acta et diplomata*,

Ἐπὶ δὲ τοῦ κιονοκράνου τοῦ πρώτου πρὸς δεξιὰ κιόνος εὑρήνται τὰ αὐτὰ μονογραφήματα ἀνάγλυφα. Πλὴν δὲ τούτων μναία τοῦ κτήτορος γίνεται καὶ ἐν ἐπιγράμματι γεγραμμένῳ ἐπὶ τοῦ μικροῦ θόλου τοῦ νάρθηκος περίῃ εἰκόνας τῆς Θεοτόκου· τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἔχει ὥδε.

† πολλῶν τυγῶν σου των χαριτων παρθενε
μικρον κομιζω σοι δωρον νεον τονδε
Ιωαννης Φραγκοπουλος πρωτοστρατωρ
ου προβλητος εν δεξιου τυχειν θελων.

Ὁ κ. Millet δημοσιεύει καὶ ἑτέραν ἐπιγραφὴν μὴ τωζομένην νῦν, ἐξ ἀντιγράφου ἀνεκδότου τοῦ Fourmont (Suppl. græc. 855 n° 23). Περὶ αὐτῆς σημειοὶ ὁ Fourmont: «Sur la table sacrée de l'église de Παντανάσσα à Mistra». Αὕτη εἶναι τοῦ ἔτους 1428 δηλ. προγενεστέρα τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ ὑπὸ τοῦ Φραγκοπούλου, ἐξ αὐτῆς δὲ γνωρίζομεν ὅτι ἀνέκαθεν ἡ μονὴ ἐτιμᾶτο ἐπὶ ὀνόματι τῆς Θεοτόκου Παντανάσσης. Κατωτέρω δὲ πλὴν τῆς γνωστῆς ἐπιταφίου ἐπιγραφῆς Μανουὴλ Λασκάρως (1445), ἧς ὁ κ. Millet δημοσιεύει ἀκριβέστατον πανομοιότυπον, καὶ τῶν μονογραφημάτων τοῦ ὀνόματος τοῦ Λασκάρως ἤδη τὸ πρῶτον ὀρθῶς ἀναγινωσκόμενων, δημοσιεύονται καὶ τὰ ἐξ μονογραφήματα τὰ ἐπὶ τῶν πύρων τῆς παλαιότερας εἰσόδου τοῦ κωδωνοστασίου, ἀναγινωσκόμενα ὑπὸ τοῦ κ. Millet κατὰ τὴν πιθανωτάτην ἐκδοχὴν. Ταῦτα εἶναι τοῦ ἔτους 1502. Ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ὑπάρχει ἐντετυχισμένη καὶ ἑτέρα ἐπιγραφὴ ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου ἱκανῶς ἀρχαίων χρόνων, περιέχουσα δέησιν Ἰγνατίου τινός.

Ἐν τῷ μικρῷ παρεκκλησίῳ τῷ εὑρισκομένῳ κατωθεν τῆς Παντανάσσης ἐσωθεν τῆς μονῆς, εὑρήται ἐπὶ πλάκῃ μαρμαρίνης ἀξιολογώτατον μονογράφημα, ὅπερ ἀπεικόνισεν ἤδη ὁ κ. Ζησίου· τὸ πανομοιότυπον τοῦ κ. Millet εἶναι πολλῶ ἀκριβέστερον. Ἀναγινώσκει δ' οὕτως τὸ μονογράφημα εἰς: *Κατακουζηνὸς Παλαιολόγος*.

Ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας δημοσιεύονται δύο μονογραφήματα ἀνάγλυφα ἀναλυόμενα εἰς: *δεσπότης Κατακουζηνός*.

Ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας, ὡς καὶ οἱ τῆς Παντανάσσης καὶ τῆς

Παναγίας τοῦ Βροντοχίου, εἶχεν ἄλλοτε στοᾶν μὴ σωζομένην νῦν, ἣς ὁμῶς διατηροῦνται λείψανα. Ἐξ αὐτῆς ἀντέγραψεν ὁ Fourmont μακροτάτην ἐπιγραφὴν εἰς στίχους πολιτικούς. Τὸ ἀρχικὸν ἀντίγραφον εὑρηται ἐν φυλ. 99 τοῦ Suppl. graec. 855 (n° 261^a), τὸ καθαρὸν ἀντίγραφον ἐν φ. 92^v (n° 213). Τὸ καθαρὸν φέρει τὴν ἐξῆς σημείωσιν : Dans l'église d' αγια Κορια à Misistra, C'est aujourd'hui une mosquée à Mistra. Τὸ στιχούργημα τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ 46 στίχων διαιρούμενον εἰς τέσσαρας στήλας, εἶναι δ' ἐγκώμιον εἰς τὸν αὐτοκράτορα Καντακουζηνόν, (τὸν Ματθαῖον πιθανώτατα), κτήτορα τοῦ ναοῦ, ὅστις :

καὶ τόνδε στήκον ἀνεγείρας ἐκ βίθρων
πρὸ τῶν πυλῶν ἔγραψε τῆς ἐκκλησίας (στ. 34-35).

Τὸ ποίημα τοῦτο, ὅπερ νῦν τὸ πρῶτον γνωρίζομεν, εἶναι ἀξιοσημείωτον λόγῳ γλώσσης καὶ ὕφους.

Πλὴν τῶν ἐπιγραφῶν τούτων τῶν ναῶν ὁ κ. Millet δημοσιεύει καὶ τὰς ἐξῆς. Ἐξ ἀντιγράφου μὲν τοῦ Fourmont (Suppl. gr. 855, f. 48. ἀρχικὸν ἀντίγραφον καὶ 230 καθαρὸν) μίαν ἐπιγραφὴν : *Ἐμμουήλ δεσπότης, καὶ δύο μονογραφήματα, ὧν τὸ πρῶτον ἀναγινώσκεται : Παλαιολόγος, τὸ δὲ δεύτερον : Καντακουζηνός. Περὶ αὐτῶν σημειοῦται παρὰ Fourmont «à Mistra sur une fontaine». Ἐκ τοῦ Fourmont ὡσαύτως (Suppl. gr. 855, f. 48) τέσσαρα μονογραφήματα ἀναλυόμενα εἰς : *Μαρουήλ Καντακουζηνός δεσπότης Παλαιολόγος* περὶ αὐτῶν σημειοὶ ὁ Fourmont ἀρίστως «Dans une église». Ἐπὶ τινος δὲ τμήματος πλαισίου ἐντετειχισμένου ἐν τῷ ὑδραγωγείῳ τοῦ Διασέλου εὑρεν ὁ κ. Millet ἐπιγραφὴν τινα κολομένην ἐκ δύο ἢ τριῶν λέξεων, οὐδὲν σαφές περιέχουσαν. Ἐπὶ κρήνης ὡσαύτως τοῦ Διασέλου ἑτέραν ἐπιγραφὴν νεωτέρων χρόνων (1742). Παρὰ δὲ τὸν ἅγιον Παντελεήμονα, ἐπὶ ἑτέρας κρήνης ἐπιγραφὴν ἣν ἐδημοσίευσεν ἤδη ὁ Le Bas¹, ἔχουσαν χρονολογίαν 1762 καὶ μνημονεύουσαν Κρεβατᾶ τινος. Ἐξ ἀντιγράφου δ' αὖθις τοῦ Fourmont (Suppl. gr. I. 22), ἐν ᾧ σημειοῦται «Dans l'église de Saint Georges à Mistra sur un marbre de cette église», ἐπιγραφὴν διστιχον, πανομοιότυπως ὑπάρχουσαν ἐν τοῖς*

¹ Inscr. graec. Lacon. σ. 152.

χειρογράφοις τοῦ Fourmont, ἡς μόνος ὁ πρῶτος στίχος ἀναγινώσκειται σαφῶς :

ὁ ἐν ἁγίοις θαυματουργὸς πατὴρ ἡμῶν Νίκων ὁ Μετανοεΐτης.

Ἐκ τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν Παρορίῳ δημοσιεύονται τρεῖς ἐπιγραφαὶ μικρᾶς σπουδαιότητος.

Ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τοῦ Παρορίου, ὅστις δὲν ὑφίσταται νῦν, ἀντέγραψεν ὁ Fourmont πέντε ποιήματα εἰς πολιτικούς στίχους (Suppl. graec. 855 φυλ. 17 ἀντιγρ. ἀρχικὸν καὶ φυλ. 309 ἀντίγραφον καθαρὸν). Ἐν τῷ ἀρχικῷ ἀντιγράφῳ ὁ Fourmont σημειοῖ: «Sur la porte septentrionale de l'église Παναγία τοῦ Παρόρη». ἐν δὲ τῷ καθαρῷ: «Sur la porte septentrionale de cette église, sur un marbre» καὶ κατωτέρω «Cette 4 et la 5 colonne sont sur un autre marbre, à coté du premier, mais d' un autre caractère». Εἶναι δὲ τὰ στιχοῦργήματα ταῦτα ἐγκώμια εἰς τινὰ δεσπότην τοῦ Μυστρά, περὶ τοῦ βίου τοῦ ὁποίου πολλὰ παρενεῖρε: ὁ στιχοῦργός. Τὰ στιχοῦργήματα ταῦτα, ὥς καὶ τὸ ἐκ τῆς ἁγίας Σοφίας τοῦ Κατακουζηνοῦ, εἶναι ἀληθῶς ἀξιόλογα ἱστορικά μνημεῖα. Ὁ κ. Millet διορθοῖ ἐν αὐτοῖς εὐστόχως πολλὰς πλημμελεῖς ἀναγνώσεις τοῦ Fourmont.

Ἐκ τοῦ μουσείου τέλος δημοσιεύονται δύο τεμάχια ἐκκλησιαστικῶν πράξεων γεγραμμένων ἐπὶ κιονίσκων κολεβῶν, καὶ ἡ μὲν πρώτη τούτων ἐκ πέντε ἑλλιπῶν στίχων συνισταμένη λόγον ποιεῖται περὶ ἀπολυτηρίου γράμματος δοθέντος μοναστηρίῳ τινὶ εἰς ἀσφάλειαν, ἡ δὲ δευτέρα, ἡς σφύζεται ἡ ἀρχή, ἀναφέρεται εἰς τὴν μονὴν «τοῦ ἐν ἱεράρχαις πατριάρχου καὶ θαυματουργοῦ Νικολάου καὶ ἐπικεκλημένου τοῦ ἀρχάντου», περιεῖχε δὲ ἀπόφασιν περὶ τῶν χοροφίλων τῆς μονῆς ἡς σφύζονται μόνον αἱ πρῶται λέξεις. Ἀμφοτέρων τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ὁ κ. Millet δημοσιεύει φωτοτυπικὰς εἰκόνας ἐν πίνακι Ε'. Ἐκ τοῦ μουσείου ὡσαύτως δημοσιεύεται καὶ τις ἐπιγραφὴ κιονηδὸν κεχαρταμένη ἐκατέρωθεν σταυροῦ ἀναγλύφου ἐπὶ πλακῶς, περιέχουσα ταῦτα: τοῦ δεσπότης ἡμῶν Θεοῦ Κύριε καὶ Θεοτόκε βοηθήτε Ἰωσήφ ὁ Ἀρμένιος ἀπὸ τῆς μεγάλης Ἀρμενίας καὶ ἐν ἀξιόλογον μονογράφημα ὅπερ ὁ κ. Millet ἀναλύει εἰς Ζαμπέα. Τέλος πλὴν ἑτέρου μονογραφήματος ἀσημάντου δημοσιεύεται καὶ μία ἐπιγραφὴ νεωτέρων χρόνων μικροῦ λόγου ἀξία, κομισθεῖσα ἐκ Σπάρτης, γεγραμμένη δ' ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας ἀρχαίου ἀναγλύφου.

Ταῖαῦται εἶναι αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ Μυστρᾶ. Ἡ ἐκδοσις τοῦ κ. Millet πληροῖ πάντας τοὺς ὅρους οὓς ἀπαιτεῖ νῦν ἡ ἐπιστήμη ἐν τῇ δημοσιεύσει βυζαντικῶν κειμένων. Ἐν αὐτῇ κατέδειξεν οὗτος καὶ παλαιογραφικὴν ἐμπειρίαν ἑκτακτον καὶ οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐλληνομαθίαν. Ἡ ἀνάλυσις τῶν μονογραφημάτων καὶ ἡ συμπλήρωσις τῶν πλείστων ἐπιγραφῶν ἦτο ἔργον δυσχερέστατον, χρῆζον Δηλίου κολυμβητοῦ, τοιοῦτος δ' ἀληθῶς ἀνεδείχθη ὁ κ. Millet, ὅστις καὶ πρότερον ἐν τῇ δημοσιεύσει τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Τραπεζοῦντος κατέδειξεν ὅτι εἴπερ τις καὶ ἄλλος διάκειται ἐμπείρως πρὸς δυσσεξιτήτους τρίβους τῆς βυζαντικῆς γραφῆς.

Κ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ
